

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУPECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES
UNDER MARTIAL LAW

У статті досліджено основні норми управління територіальними громадами в умовах військового стану. Досліджено підходи вчених до управління громадами в сучасних умовах. Визначенні основні напрями вдосконалення управління територіальними громадами, що мають включати: розвиток системи соціальної підтримки населення постраждалого від військових дій шляхом надання фінансової та соціальної підтримки та наданні консультативних послуг; прийняття та реалізації програм соціальної реабілітації населення та демобілізованих військових ЗСУ в тому числі за рахунок створення центрів на базі місцевих навчальних, медичних закладів; стимулювання розвитку малих переробних підприємств АПК для забезпечення продовольчими товарами першої необхідності місцевого населення; стимулювання розвитку біопаливних виробництв орієнтованих на забезпечення населення та інфраструктури територіальних громад власними екологічно чистими джерелами енергії; забезпечення розвитку елеваторних підприємств та життя заходів для їх безпечно функціонування; проведення просвітницької роботи серед населення в сфері популяризації професійно-технологічної освіти.

Ключові слова: територіальні громади, військовий стан, потенціал, розвиток, біопалива, стратегія, безпека.

The purpose of the article is to develop measures to improve the management of territorial communities under martial law. Peculiarities of state management of territorial communities under martial law require the development of appropriate measures to ensure the safety of local residents and economic development. The article examines the basic norms of territorial community management under martial law, which determined the relevance of the study. The theoretical and methodological basis of this study are the following methods and techniques: dialectical and abstract-logical; monographic; statistical comparisons, grouping, graphic, etc. The approaches of scientists to the management of communities in modern conditions have been studied. It has been determined that it is advisable for territorial communities represented by village and town councils to concentrate their activities on attracting investments specifically to the development of agricultural processing enterprises within the territories of their operation in order to ensure food security. It was established that since the majority of territorial communities are rural, therefore, the growth of the agrarian sector of the economy should be considered as the result of a dialectical interaction of two key factors: the functioning of the market mechanism in agriculture and state regulation of this industry. The distribution of powers between military administrations and local self-government bodies under various legally prescribed options for their operation in wartime has been studied. It was determined that, in addition to providing state support for the development of entrepreneurship in territorial communities, it is necessary to develop programs for the disposal of both domestic and military waste. Today, individual cases of implementation of solid household waste disposal programs are already being implemented. The main directions for improving the management of territorial communities have been identified, which should include: the development of a system of social support for the population affected by military operations by providing financial and social support and providing advisory services; the adoption and implementation of programs for the social rehabilitation of the population and demobilized military personnel of the Armed Forces, including through the creation of centers on the basis of local educational and medical institutions; stimulating the development of small agricultural processing enterprises to provide the local population with basic food products; stimulating the development of biofuel production aimed at providing the population and infrastructure of territorial communities with their own ecologically clean energy sources; ensuring the development of elevator enterprises and taking measures for their safe functioning; carrying out educational work among the population in the field of popularization of vocational and technological education.

Key words: territorial communities, state of war, potential, development, biofuels, strategy, security.

УДК 332.05:373

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.9-19>

Фурман І.В.¹

к.е.н., доцент,

Вінницький національний аграрний
університет

Камінний Д.В.²

магістр факультету менеджменту

та права,

Вінницький національний аграрний
університет

Furman Iryna

Vinnitsia National Agrarian University

Kamynnyi Dmytro

Vinnitsia National Agrarian University

Постановка проблеми. В сучасному світі, де роль і важливість місцевого самоврядування визнані важливими складовими структури демократії та громадянського суспільства, Україна не залишається осторонь цього глобального процесу, унікальним є розвиток управління територіальними громадами саме в умовах військового стану. Питання створення та вдосконалення моделі місцевого самоврядування має величезне значення для подальшого розвитку нашої країни. У центрі цього завдання стоїть питання, як забезпечити

ефективність, прозорість та відповідальність в органах місцевого самоврядування, які здатні задовольнити потреби та очікування громадян в умовах військового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів управління територіальними громадами та окремими галузями економіки в умовах військового стану, присвячені праці ряду науковців: Борденюка В.І. [1], Лепіша Н.Я. [2], Логоші Р.В. [3; 5], Березюка С.В. [4], Дмитрика О.В. [11; 12], Гонтарука Я.В. [13; 14]

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9923-555X>

² ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2694-6849>

та ін. Варто відмітити, що всі вони зазначають важливість таких досліджень. Однак особливості державного управління територіальними громадами в умовах військового стану вимагають розробки відповідних заходів для забезпечення безпеки місцевих жителів та розвитку економіки. Зважаючи на таку невизначеність, суттєвого значення набуває необхідність наукового обґрунтування заходів вдосконалення управління територіальними громадами в умовах військового стану.

Виділення раніше невіршених частин загальної проблеми. На сьогодні необхідним є розроблення та обґрунтування напрямів вдосконалення управління територіальними громадами в умовах військового стану.

Формування цілей статті. Метою статті є розробка заходів вдосконалення управління територіальними громадами в умовах військового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними органами представницької влади в Україні в умовах військового стану стали місцеві військові адміністрації управління якими за роки військової агресії РФ необхідно було адаптуватися до викликів війни.

Оскільки будь-який представницький орган на всіх рівнях виконує притаманні (характерні для свого рівня) функції то їх належне визначення та закріплення має значний вплив на інституційну спроможність. Дослідження щодо ролі та функцій представницьких органів, в розвитку регіонів країни є досить актуальними в науці державного управління. Велику увагу розподілу функцій і повноважень у системі місцевого самоврядування приділяє відомий вчений В. Борденюк «при розподілі функцій і повноважень у системі місцевого самоврядування компетенція представницького органу місцевого самоврядування має бути похідною від компетенції територіальної громади, а компетенція виконавчих органів – від компетенції відповідних рад, які безпосередньо уособлюють ці територіальні громади. В результаті такого підходу, вирішення переважної більшості питань місцевого значення, за винятком тих питань, які мають вирішуватися виключно на місцевому референдумі, має бути віднесено до повноважень відповідних рад» [1].

Як зазначає Н. Лепіш, територіальна громада – це громада, що має реальну здатність забезпечувати з допомогою органів місцевого самоврядування (а в умовах воєнного стану військових адміністрацій) своїм мешканцям якісний рівень соціальних та адміністративних послуг. Зокрема, освіти і культури, охорони здоров'я і соціального забезпечення, житлово-комунального господарства та благоустрою населеного пункту з урахуванням нового механізму фінансово-економічного забезпечення, що зумовлює накопичення і раціональне використання цих ресурсів на локальному

рівні. Враховуючи, що в Україні проводяться військові дії та з метою забезпечення надання громадянам України необхідної допомоги соціальні послуги пропонується надавати екстрено (кризово) (за неможливості застосування загального порядку організації та надання соціальних послуг). Рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг екстрено (кризово) приймається невідкладно, не пізніше однієї доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення. Соціальні послуги екстрено (кризово) надаються безкоштовно [2, с. 213].

Оскільки більшість територіальних громад є сільськими, тому, зростання аграрного сектора економіки слід розглядати як результат діалектичної взаємодії двох ключових факторів: функціонування ринкового механізму в сільському господарстві та державного регулювання цієї галузі. Практика підтверджує, що на різних етапах розвитку ринкових відносин роль держави та ринку відчутно змінюється. Досягнення високої ефективності аграрного сектора залежить від оптимального впливу держави на конкретні сфери та напрями регулювання, а також від глибини та інтенсивності її втручання у ринковий механізм.

Концепції державного регулювання аграрного сектора економіки повинні відзначатися системністю, цілісністю та визнанням функцій, які держава виконує як доповнення до ринкового механізму, створюючи умови для всіх учасників аграрного ринку. Нині загальноприйнятим є твердження, що економічна ефективність найкраще досягається в умовах конкурентного ринкового механізму. Мета держави в ринковій економіці полягає не в коригуванні ринкового механізму, а в створенні умов для його ефективного функціонування: конкуренція повинна бути присутня всюди, де це можливо, а регулюючий вплив держави – там, де це необхідно [3, с. 149].

Як зазначає С. Березюк для забезпечення адекватної безпеки держави в умовах військового стану доцільно інвестувати в створення великих промислових агропромислових сфокусованих на технічні та зернові культури, що далі доцільно використовуються як паливо та корм для тваринництва. Великі тваринницькі та птахівничі комплекси є об'єктами підвищеної екологічної небезпеки їх доцільно модернізувати за рахунок створення підсобних виробництв орієнтованих на виробництво біогазу для власних потреб. Загальний напрямок агропромисловості повинен зосередитися на сталих та кліматично дружніх рішеннях, а саме надання переваг агроекологічним практикам: точному землеробству, використанню сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві; дрібномасштабному тваринництву з високими стандартами добробуту тварин (табл. 1) [4].

Заходи орієнтовані на забезпечення продовольчої безпеки в умовах військового стану

Пропоновані заходи	Очікувані результати
Модернізація птахофабрик, тваринницьких ферм, цукрових та спиртових заводів з метою створення виробництв альтернативних джерел енергії.	1. Подолання енергетичної залежності за рахунок виробництва біогазу та біоетанолу 2. Забезпечення зниження собівартості продукції та кінцевої ціни на продовольчі товари 3. Забезпечення сільського господарства органічними добривами (дигестатом) за помірними цінами
Створення малих тваринницьких підприємств та дотування ОСГ які утримують 2 та більше голів ВРХ	1. Забезпечення молочної галузі високоякісної сировиною з можливістю подальшого експорту надлишків в ЄС 2. Нарощування поголів'я ВРХ
Дотування фермерських господарств орієнтованих на виробництво органічної продукції	1. Покращення якості продукції 2. Створення додаткових робочих місць в сільській місцевості
Зменшення експортних квот на пшеницю твердих сортів	1. Уникнення ситуації з дефіцитом сировини для хлібопекарської галузі 2. Мінімізація сезонних коливань цін на зерно 1-2 класу
Компенсація відсотків за кредитами на будівництво борошномельних комплексів, олійних та круп'яних виробництв малої потужності фермерським господарствам	1. Зменшення цін на продовольство в сільській місцевості 2. Створення додаткових робочих місць в сільській місцевості

Джерело: сформовано на основі [4]

Тому територіальним громадам в особі сільських, селищних міських рад доцільно сконцентрувати діяльність на залучення інвестицій саме в розвиток переробних підприємств АПК в межах територій їх функціонування.

Як зазначає Р. Логоша, для розв'язання проблем функціонування ринку м'яса в Україні мають бути вжиті заходи, такі як підтримка виробників, розвиток інноваційних методів вирощування, розширення експортних можливостей та стимулювання попиту на велику рогату худобу на внутрішньому ринку. Удосконалення повоєнної галузевої структури слід здійснювати у напрямі прискореного розвитку та пошуку резервів. Передусім слід звертати увагу на агрокліматичні та ґрунтові особливості, традиційні культури регіону, забезпеченість водними та матеріально-технічними ресурсами, зручний доступ до переробних підприємств та каналів логістики, впровадження інноваційних технологій тощо. Пропозиції щодо перспектив повоєнного відновлення ринку м'яса в Україні спрямовані, перш за все, на розбудову його інфраструктури з метою забезпечення споживчого попиту за рахунок розширення товарної пропозиції сільськогосподарської продукції, зниження втрат під час її транспортування та зберігання, згладження сезонних цінових коливань [5, с. 317].

Як зазначає В. Бондаренко держава та місцеві органи влади повинні заохочувати науково-дослідні установи до розробки технологій та просування розвитку біогазових технологій на підприємствах харчової промисловості України [6].

Державна підтримка галузі виробництва біопалива може сприяти його розвитку. Це може

включати фінансову підтримку, податкові пільги, створення сприятливого регуляторного середовища та інші заходи, що сприяють залученню інвестицій та розвитку інфраструктури. Загалом, розвиток виробництва біопалива в Україні має великий потенціал і може мати позитивний вплив на економіку, екологію та енергетичну безпеку країни. Для досягнення цих перспектив важливо залучити інвестиції, розвивати інновації та надати державну підтримку [7, с. 245].

Слід зазначити, що Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» № 2259-IX (реєстр. № 7269). Цей Закон підсилює спроможність органів місцевого самоврядування, зокрема дозволяє оперативно приймати необхідні для забезпечення життєдіяльності громад рішення [8].

Також цей Закон розширює перелік повноважень міських, селищних та сільських голів; змінює умови функціонування військових адміністрацій населених пунктів; спрощує процедуру прийняття актів місцевою владою.

Закон на час дії воєнного стану надає сільським, селищним, міським головам одноособові повноваження з прийняття рішень щодо:

- звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд;
- обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій;
- демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей;

– передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану;

– створення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників таких установ;

– боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;

– поведження з небезпечними відходами. Крім того, на час дії воєнного стану спрощуються процедури прийняття актів органів місцевого самоврядування та сільських, селищних, міських голів:

– при прийнятті на службу не потрібно проводити конкурси, подавати декларацію, проводити спеціальну перевірку, подавати документ про підтвердження рівня володіння державною мовою (за наявності такого обов'язку) – проведення цих процедур та подання документів переноситься на мирний час;

– на акти органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб не поширюються вимоги щодо оприлюднення проєктів актів за Законом України «Про доступ до публічної інформації», а також закони України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [8].

Розподіл повноважень між військовими адміністраціями і органами місцевого самоврядування за різних законодавчо передбачених варіантів їх функціонування у воєнний час представлено в табл. 2.

Відповідно до змін в законодавстві повноваження голів громад, зокрема, вони можуть ухвалювати рішення з таких питань:

– передача коштів з місцевого бюджету на потреби ЗСУ;

– створення установ для надання безоплатної первинної правової допомоги;

– боротьба зі стихійними лихами та епідеміями; – поведження з небезпечними відходами;

– звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд;

– обстеження будівель і споруд, пошкоджених унаслідок бойових дій;

– демонтаж будівель і споруд, які за результатами обстеження визнано аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей [9, с. 43].

В останніх трьох випадках обов'язковим є інформування протягом 24 годин начальника відповідної ОВА.

Місцеве самоврядування в Україні довело свою життєздатність в умовах воєнного стану. У більшості регіонів ОМС зберегли свою функціональність і керованість, здатність здійснювати ефективно управління на місцевому рівні у співпраці з державною владою в особі ВА та їхніх очільників.

Є принаймні три режими взаємодії ОМС із ВА, що їх використовують різні громади: (1) заміщення ОМС військовою адміністрацією; (2) спільне управління громадою з боку ОМС і ВА; (3) розширені повноваження ОМС із частковим підпорядкуванням військовій адміністрації вищого рівня. Застосування того чи того режиму залежить від конкретних умов життя громади [9].

У більшості регіонів країни обласні та райони ради й далі виконують свої законодавчо визначені повноваження паралельно з роботою ВА. Останні виконують функції державних адміністрацій та здійснюють керівництво у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки й порядку.

Основна ланка забезпечення стійкості у війні на регіональному рівні – це ТГ і їхні ВА, функціонування яких підтримують ОВА.

Кілька років функціонування в умовах фіскальної децентралізації та досвід дистанційних форм

Таблиця 2

Розподіл повноважень військових адміністрацій та ОМС за умов різних варіантів створення ВА

<p>В області (райони, населеному пункті) створено ВА, а обласна, районна або місцева рада не може функціонувати</p>	<p>Відповідна ВА здійснює повноваження: – державної адміністрації (обласної або районної); – із запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану; – обласної та/або районної ради, виконавчий апарат якої підпорядковується начальнику відповідної ВА; – сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, а начальник ВА – сільського, селищного, міського голови</p>
<p>В області (райони) створено ВА, але обласна або районна рада може функціонувати</p>	<p>ВА здійснює повноваження: – державної адміністрації (обласної або районної); – із запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Обласна або районна рада виконує свої повноваження, проте підпорядковується ВА в межах встановлених заходів правового режиму воєнного стану</p>
<p>У населеному пункті не створено ВА, але створено обласну та районну ВА</p>	<p>Місцева рада виконує свої повноваження, проте підпорядковується ВА в межах встановлених заходів правового режиму воєнного стану. Голова міської ради має розширені повноваження. У межах деяких з цих повноважень обов'язковим є інформування відповідного голови ОВА</p>

Джерело: сформовано на основі [9, с. 41]

роботи в період пандемії коронавірусу допомогли тиловим громадам швидко адаптуватися до життєдіяльності в умовах війни. Протягом кількох місяців тиллові громади виявилися спроможними відновити економічні показники до рівнів початку повномасштабної російської агресії. Це дало змогу забезпечити стійкість тилу, зокрема щодо розміщення ВПО та релокації підприємств [9, с. 53].

Враховуючи потребу в енергії незалежності та захисту навколишнього середовища, розгляд цієї альтернативної енергії технології стає надзвичайно важливим завданням для України. Загальний висновок SWOT-аналіз проведеного І. Купчуком показує, що виробництво окремих біогазових установок в Україні має значний потенціал, особливо беручи до уваги екологію та енергетику виклики сучасного світу. Проте успішний розвиток галузі потребує державної підтримки, фінансових стимулів та освітньої програми зменшувати слабкі місця та використовувати можливості. Отже, виробництво біогазу має великий потенціал в різних аспектах, і це дійсно актуальний і перспективний напрямок досліджень і практичної реалізації енергетичної безпеки держави в умовах військового стану [10, с. 97].

Як зазначає О. Дмитрик, використання органічних відходів чи аграрної сировини створюють середовище для утворення екологічних ефектів при їх транспортуванні, зберіганні та використанні. Екологічний ефект біогазового виробництва полягає в екологічно безпечній переробці органічних відходів та побічних продуктів тваринного походження, за рахунок метанового зброджування [11, с. 142].

Як зазначає О. Дмитрик, комплексний підхід до оцінки стану і розвитку сільських територій включає в себе ряд показників по напрямках: оцінка сільської інфраструктури; оцінка людського потенціалу; оцінка ефективності ведення сільського господарства в сільській місцевості; визначення стану використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій; аналіз якості ґрунтів та потенційної врожайності при їх деградації; оцінка загального стану сільських територій згідно з міжнародними стандартами [12, с. 52].

Стабілізація й відновлення ТГ вимагають запровадити нову трирівневу ефективну й прозору систему стратегічного планування: державна стратегія – регіональні стратегії – стратегії громад. Стратегування має містити визначення чотирьох функціональних типів територій для відновлення та стимулювання розвитку регіонів: території відновлення, полюси економічного зростання, території з особливими умовами для розвитку, території сталого розвитку.

Необхідним для забезпечення енергонеалежності територіальних громад є створення енергетичних кооперативів. Як зазначає Я. Гонтарук

у результаті реалізації програми розвитку енергозабезпечуючих кооперативів в межах України можуть бути досягнуті наступні вигоди: зменшаться витрати на технологічні послуги, оскільки вони надаються за ціною, яка не перевищує собівартість; забезпечуватиметься тривале збереження продукції домогосподарств та збільшується дохід від її реалізації за рахунок використання сезонних коливань цін; з'являється можливість додатково залучити сторонні фінансові інвестиції під колективну гарантію членів енергозабезпечуючих кооперативів (інвестори можуть вкладати кошти в кооперативи з метою купівлі надлишків пелет); забезпечується сільське населення дешевими пелетами для обігріву приміщень; створюються умови для формування великотоварних партій продукції, підвищення її якісних показників; створюються нові робочі місця; підвищується енергетична незалежність економіки України [13, с. 111].

Вдосконалення управління територіальними громадами в умовах військового стану також повинна бути направлена на підтримку розвитку підприємств АПК за рахунок поширення місцевими адміністраціями інформації про можливість участі в грантових програмах які функціонують в сфері підтримки малих підприємств на селі та розвитку місцевої підтримки товаровиробників та домогосподарств.

Окремі заходи з підтримки малих агровиробників застосовуються на рівні місцевих рад, для прикладу Вінницькою міською радою визначено порядок надання фінансової підтримки на безповоротній основі фізичним особам у галузі бджільництва за рахунок коштів бюджету Вінницької міської ради затверджений у межах Програми розвитку аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки Вінницької міської територіальної громади на 2023–2025 роки. В 2023 році фінансовою підтримкою змогли скористатись фізичні особи, які є резидентами України та їх пасіки розташовані на території Вінницької громади у таких розмірах:

- від 4 до 9 бджолиних сімей – 200 грн за одну бджолосім'ю;
- від 10 до 300 бджолиних сімей – 100 грн за одну бджолосім'ю.

Окрім забезпечення державної підтримки розвитку підприємництва в територіальних громадах необхідна розробка програм утилізації відходів як побутових так і утворених внаслідок військових дій. На сьогодні вже реалізуються окремі кейси реалізації програм утилізації твердих побутових відходів.

Дослідження Я. Гонтарука, що першочергові заходи щодо реалізації такого типу проектів в територіальних громадах мають бути спрямовані на:

- 1) ознайомлення з передовим європейським досвідом виробництва та використання RDF палива по громадах;

2) оцінка потенціалу ТПВ у громаді для виробництва RDF паливо;

3) створення сміттєпереробних виробництв в межах територіальних громад з лінією з виробництва RDF палива [14, с. 167].

Необхідним для територіальних громад також є проведення просвітницької роботи серед населення в сфері популяризації професійно-технологічної освіти.

Дослідження В. Бондаренка, на основі аналізу низки факторів окреслено професійну компетентність майбутніх фахівців, складові якого згруповані в інформаційну, аналітичну та прогностичний. Формування запропонованого комплексу компетенцій потребує значного вдосконалення практичної підготовки студентів [15, с. 5].

Слід зауважити, що потенціал АПК є в сфері виробництва біогазу є досить значним проте, як свідчать дослідження І. Гончарук основним стримуючим фактором для розвитку біогазового виробництва на спиртових та цукрових заводах є насамперед висока вартість їх модернізації. Проте розроблені напрями вдосконалення вирощування та переробки зернових культур в тому числі, кукурудзи дадуть можливість зменшити відповідні витрати [16, с. 32].

Зважаючи на обмежене функціонування зернового коридору в умовах військового стану та подорожчання логістики для експорту зернових культур є необхідним підтримки розвитку малих зернохвищ та елеваторів для розвитку.

Як свідчать дослідження К. Мазур зернохвища та силоси частково перебувають під впливом військових дій або є об'єктом повітряних ударів. Забезпечення безпеки та захисту зернових запасів є важливим завданням. Додаткові заходи безпеки мають включати посилення охорони та вжиття заходів для запобігання можливим пошкодженням або втратам зерна [17].

Отже основними напрямками вдосконалення управління територіальними громадами мають включати наступні заходи:

1) розвиток системи соціальної підтримки населення постраждалого від військових дій шляхом надання фінансової та соціальної підтримки та наданні консультативних послуг;

2) прийняття та реалізації програм соціальної реабілітації населення та демобілізованих військових ЗСУ в тому числі за рахунок створення центрів на базі місцевих навчальних, медичних закладів;

3) стимулювання розвитку малих переробних підприємств АПК для забезпечення продовольчими товарами першої необхідності місцевого населення;

4) стимулювання розвитку біопаливних виробництв орієнтованих на забезпечення населення та інфраструктури територіальних громад власними екологічно чистими джерелами енергії;

5) забезпечення розвитку елеваторних підприємств та вжиття заходів для їх безпечного функціонування;

6) проведення просвітницької роботи серед населення в сфері популяризації професійно-технологічної освіти.

Висновки. Застосування запропонованих напрямів вдосконалення управління територіальними громадами у мовах військового стану дасть можливість:

- створити додаткові робочі місця в територіальних громадах в короткостроковій перспективі;
- забезпечити сільськогосподарських виробників, домогосподарства та інфраструктурні об'єкти громад порівняно дешевими джерелами енергії;

- зменшити вартість товарів першої необхідності продуктової групи;

- залучити додаткові інвестиції в місцеву економіку;

- здійснити заходи реалізації ветеранів війни та постраждалого від військових дій населення;

- залучити молодь до навчання на професійно-технічного спрямування;

- створення на базі переробних підприємств АПК біоенергетичних кластерів;

- провести максимально можливу утилізацію твердих побутових відходів та відходів утворених внаслідок військових дій.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка типових програм розвитку територіальних громад орієнтованих на післявоєнне відновлення місцевих економік.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : [монографія]. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 576 с.

2. Лепіш Н.Я., Павлович-Сенета Я.П. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 209–214. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.38>

3. Логоша Р.В., Дяченко М.В. Теоретико-методологічні основи формування державного регулювання процесів інноваційного розвитку АПК в умовах глобальних трансформацій. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Випуск № 11(17). С. 138–152. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-138-152](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-138-152)

4. Березюк С.В., Гонтарук Я.В., Ясінська Б.О. Забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-44>

5. Логоша Р.В., Поліщук О.А. Стан та проблеми функціонування ринку м'яса в Україні в умовах

воєнного стану та поствоєнного відновлення. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 13 (27). С. 301–318. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13\(27\)-301-318](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13(27)-301-318)

6. Бондаренко В.М., Гонтарук Я.В., Шевчук Г.В. Виробництво біометану на цукрових заводах як напрям забезпечення енергетичної безпеки держави. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-120>

7. Гонтарук Я.В., Ясінська Б.О. Оцінка біоенергетичного потенціалу Іллінецької територіальної громади. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 8(08). С. 242–247. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-120>

8. Місцеве самоврядування в умовах війни. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannya-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-traven> (дата звернення: 20.12.2023).

9. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу. Аналітична доповідь. В.Г. Потапенко, В.О. Баранник, Н.В. Бахур та ін. Під ред. В.Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>

10. Kupchuk I., Yemchuk T., Gontaruk Ya., Tarasova O., Shevchuk G., Okhota Yu. Production of biofuels as a direction to ensure energy independence of Ukraine under martial law. Monograph. Primedia eLaunch, Boston, USA, 2023. 102 p. DOI: <https://doi.org/10.46299/979-8-89269-755-2>

11. Фурман І.В., Дмитрик О.В., Лисогор І.О. Стратегічні напрями розвитку біоенергетичного потенціалу Іллінецької територіальної громади. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. Випуск 15. С. 134–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.16>

12. Фурман І.В., Дмитрик О.В. Формування стратегічних напрямів розвитку сільських територій. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. Випуск 13. С. 46–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.5>

13. Гонтарук Я.В. Перспективи розвитку енергозабезпечуючих кооперативів на селі. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 105–114. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911105>

14. Gontaruk Y. Management of the processing and sale of solid household waste as a direction of ensuring ecologically effective development of territorial communities. In: *Peculiarities of marketing activities of agrarian enterprises in the conditions of martial law*. Monograph. Primedia eLaunch, Boston, USA, 2023. P. 153–176. DOI: <https://doi.org/10.46299/979-8-88992-685-6.6>

15. Samokhval O., Logosha R., Bondarenko V., Pavelkiv R., Petrenko O. Entrepreneurship Education of Future Economists in the Process of Preparation. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2019. Vol. 22 (6). P. 1–6.

16. Гончарук І.В., Ємчик Т.В., Купчук І.М., Телекало Н.В., Гонтарук Я.В. Напрями вдосконалення вирощування та переробки кукурудзи на біопаливо. *Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки*. 2022. Випуск 125. С. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.32851/2226-0099.2022.125.4>

17. Мазур К., Янчук Д., Галета Д. Особливості організації агроекспорту з України в умовах військо-

вого стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-12>

REFERENCES:

1. Bordeniuk V.I. (2007). *Mistseve samovriaduvannya ta derzhavne upravlinnia: konstytutsiino-pravovi osnovy spivvidnoshennia ta vzaiemodii* [Local self-government and state administration: constitutional and legal foundations of relationship and interaction]: [monohrafiia]. Kyiv : Parlamentske vyd-vo, 576 p. (in Ukrainian).

2. Lepish N.Ia., Pavlovysh-Seneta Ya.P. (2022). *Terytorialni hromady v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: administratyvno-pravove zabezpechennia ta osoblyvosti funktsionuvannya* [Territorial communities in the conditions of martial law in Ukraine: administrative and legal support and peculiarities of functioning]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 4, 209–214. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.38> (in Ukrainian).

3. Lohosha R.V., Diachenko M.V. (2023). *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya derzhavnoho rehuliuвання protsesiv innovatsiynoho rozvytku APK v umovakh hlobalnykh transformatsii* [Theoretical and methodological foundations of the formation of state regulation of the processes of innovative development of the agricultural industry in the conditions of global transformations]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*, 11(17), 138–152. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-138-152](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-138-152) (in Ukrainian).

4. Bereziuk S.V., Hontaruk Ya.V., Yasinska B.O. (2023). *Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky derzhavy v umovakh voiennoho stanu* [Ensuring food security of the state under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-44> (in Ukrainian).

5. Lohosha R.V., Polishchuk O.A. (2023). *Stan ta problemy funktsionuvannya rynku miasa v Ukraini v umovakh voiennoho stanu ta postvoiennoho vidnovlennia* [The state and problems of the functioning of the meat market in Ukraine in the conditions of martial law and post-war reconstruction]. *Nauka i tekhnika sohodni*. 13 (27), 301–318. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13\(27\)-301-318](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13(27)-301-318) (in Ukrainian).

6. Bondarenko V.M., Hontaruk Ya.V., Shevchuk H.V. (2023). *Vyrobnytstvo biometanu na tsukrovkykh zavodakh yak napriam zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky derzhavy* [Production of biomethane at sugar factories as a direction of ensuring the energy security of the state]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-120> (in Ukrainian).

7. Hontaruk Ya.V., Yasinska B.O. (2023). *Otsinka bioenerhetychnoho potentsialu llinetskoï terytorialnoi hromady* [Assessment of the bioenergy potential of the llinetsk territorial community]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 8(08), 242–247. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-120> (in Ukrainian).

8. *Mistseve samovriaduvannya v umovakh viiny* [Local self-government in conditions of war]. URL:

<https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-traven/> (data zvernennia 20.12.2023r.) (in Ukrainian)

9. Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu. Analitichna dopovid (2023). [Local self-government as a factor in the stability of the rear. Analytical report]. V.H. Potapenko, V.O. Barannyk, N.V. Bakhur ta in. Pid red. V.H. Potapenka. Kyiv : NISD, 54 p. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02> (in Ukrainian)

10. Kupchuk I., Yemchuk T., Gontaruk Ya., Tarasova O., Shevchuk G., Okhota Yu. (2023). Production of biofuels as a direction to ensure energy independence of Ukraine under martial law. Monograph. Primedia eLaunch, Boston, USA. 102 p. DOI: <https://doi.org/10.46299/979-8-89269-755-2> (in USA)

11. Furman I.V., Dmytryk O.V., Lysohor I.O. (2023). Stratehichni napriamy rozvytku bioenerhetychnoho potentsialu Illinetskoï terytorialnoi hromady [Strategic directions for the development of the bioenergy potential of the Illinets territorial community]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, 15, 134–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.16> (in Ukrainian)

12. Furman I.V., Dmytryk O.V. (2022). Formuvannia stratehichnykh napriamiv rozvytku silskykh terytorii [Formation of strategic directions for the development of rural areas]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, 13, 46–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.5> (in Ukrainian)

13. Hontaruk Ya.V. (2019). Perspektyvy rozvytku enerhozabezpechuiuchykh kooperatyviv na

seli [Prospects for the development of energy supply cooperatives in rural areas]. *Ekonomika APK–Economics of agro-industrial complex*, 11, 105–114. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911105> (in Ukrainian)

14. Gontaruk Y. (2023). Management of the processing and sale of solid household waste as a direction of ensuring ecologically effective development of territorial communities. In: *Peculiarities of marketing activities of agrarian enterprises in the conditions of martial law*. Monograph. Primedia eLaunch, Boston, USA, P. 153–176. DOI: <https://doi.org/10.46299/979-8-88992-685-6.6>

15. Samokhval O., Logosha R., Bondarenko V., Pavelkiv R., Petrenko O. (2019). Entrepreneurship Education of Future Economists in the Process of Preparation. *Journal of Entrepreneurship Education*, vol. 22 (6), pp. 1–6.

16. Honcharuk I.V., Yemchuk T.V., Kupchuk I.M., Telekalo N.V., Hontaruk Ya.V. (2022). Napriamy vdoskonalennia vyroshchuvannia ta pererobky kukurudzy na biopalyvo [Directions for improving the cultivation and processing of corn for biofuel]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Silskohospodarski nauky*, 125, 25–32. DOI: <https://doi.org/10.32851/2226-0099.2022.125.4> (in Ukrainian).

17. Mazur K., Yanchuk D., Haleta D. (2023). Osoblyvosti orhanizatsii ahroeksportu z Ukrainy v umovakh viiskovoho stanu [Peculiarities of the organization of agricultural exports from Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-12>